

За них говорили і вчинки, і творчість

**Людмила Тарнашинська
про надзвичайний
вплив шістдесятників
на українську літературу,
історію та суспільство**

Розмову вела Наталія КОВАЛЬ

Українські митці-шістдесятники своїми творами й активною громадською діяльністю намагалися відроджувати національну свідомість, боролися за збереження української мови та культури. Докторка філологічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця відділу української літератури ХХ ст. та сучасного літературного процесу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, літературознавиця Людмила Тарнашинська вважає, що шістдесятництво ще відкриватиметься нам знову й знову новими своїми гранями.

◆ **Якими шляхами доля привела вас до вивчення творчості українських шістдесятників?**

Якось природно все склалося. Зазвичай у таких випадках кажуть, що тема мене сама знайшла, або ми просто щасливо зустрілися... Я тривалий час працювала в літературних газетах: спершу в «Друзі читача», потім у «Літературній Україні» — у найкращий період її існування, коли Україна здобувала свою Незалежність. Саме під час роботи в «Літературній Україні» пощастило спілкуватися з багатьма письменниками, але чомусь найбільше мене приваблювали ті, кого звано бунтарями, незгодними, дисидентами. Зробила чимало інтерв'ю з багатьма з них, — а пізніше вони склали

книжку «Закон піраміди. Діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї» (2001), про яку критика писала, що без неї неможливо буде вивчати літературу 1990-х років. На час виходу цієї книжки я вже працювала в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Того ж 2001 року вийшла моя монографія «Художня галактика Валерія Шевчука. Постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури» — це текст мого докторату, захищеного в Українському Вільному Університеті (Мюнхен) 2007 року. Їй фактично передували три інтерв'ю з Валерієм Шевчуком у «Законі піраміди...». Тобто доробок попередніх років вдалося оприлюднити на початку нового тисячоліття.

Фото надане Н. Тарнашинської

Паралельно писала й про інших шістдесятників, оскільки стало затісно в межах творчості одного письменника. Після виходу першого видання книжки «Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління» (2010); щоправда, перед цим було ще й наукове видання «Презумпція доцільності. Абрис сучасної літературознавчої концептології» (2008), де був розділ із окремих студій, присвячений проблематиці шістдесятництва, зрозуміла, що замало написати про окремі постаті, слід розібратися в цьому явищі ґрунтовніше. Тому докторську дисертацію в Інституті літератури захищала вже за новою монографією «Сюжет Доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття» (2013), де зосередилася на теоретико-методологічних питаннях, ідейно-філософському підґрунті цього явища, вписаності його у світові процеси, а також поетичальній структурі текстів.

Звісно, це було академічне видання, яке розійшлося бібліотеками, та й написане, очевидно, досить складно для вчителів середньої школи. Звучала порада зробити короткий варіант цього великообсягового видання, адаптувавши його до ширшого читача, але поки що не склалося. Адже в люди «просилися» нові книжки — «Шевченко — поет сучасний»: прочитання крізь призму шістдесятництва» (2017) та друге видання книжки «Українське шістдесятництво» (2019), доповнене низкою імен, зокрема й імен окремих митців.

◆ **В одній зі статей ви пишете, що «поняття канону в шістдесятництві на сьогодні набрало виразного статусу плаваючого» і що «не існує самого канону, відповідно до якого можна було би визначитися і з іменами». Розкажіть, будь ласка, у чому полягає проблема неможливості визначення канону?**

Попри те, що після тієї статті минуло досить багато часу і за цей час побачило світ кілька монографій, у яких мною все ж окреслено певний канон чи, радше, вибір імен, це питання все ж досі залишається відкритим. Узагалі питання канону — це питання критеріїв, що

в цьому контексті лежать у різних площинах: 1) художньо-естетичній, 2) топологічній (як обраний шлях), і морально-етичній (як вибір вчинків, часто вибір на межі).

Насправді існує кілька підходів до методики визначення канону шістдесятників. Їх, власне, окреслили самі шістдесятники. Так, на моє запитання, кого можна вважати шістдесятником, Євген Сверстюк колись відповів, що тільки тих, чиї твори ходили в «самвидаві» (тобто переважно дисидентів) — ось вам один критерій. А Валерій Шевчук на це ж запитання дав свою відповідь: тих, чия творчість заперечувала естетику соцреалізму, виходила поза межі соцреалістичних приписів і табу (йдеться про оцінювання самих текстів). Завдання

ж дослідника цього явища — згармонізувати обидва підходи, знайти «золоту середину», адже крайнощі та радикалізм шкодитимуть насамперед адекватній оцінці самої літератури, яку в найкращих її проявах треба навчитися цінувати, а не обтинати її «поле успіху» на догоду певним категоричним підходам.

Шістдесятництво — не тільки моє найбільше зацікавлення, справа понад двадцяти років життя, а й до певної міри особистісно-персональний вимір мого життя і, можливо, певний сентимент.

У своїх працях я наголошую на тому, що слід розмежовувати письменників, які прийшли в літературу в 1960-ті роки, творили в тому періоді, та власне шістдесятників, котрі мали сміливість і мужність заявити про право на свободу творчості та право на громадянський вчинок, були промоторами змін. Адже були публічні спроби називати шістдесятниками поіменно всіх (!) народжених в один період, хто почав друкуватися в 1960-ті. Але це ж не так. Звісно, були письменники, близькі за переконаннями до виключних шістдесятників, але вони йшли в фарватері, у чомусь наслі-

**Людмила
Тарнашинська,
керівниця
наукового Центру
дослідження
проблематики
українського
шістдесятництва**

дуючи, у чомусь співчуваючи — ця тема потребує ще додаткового дослідження.

Звісно, під час формування канону не можна відкинути й фактору суб'єктивності: кожен дослідник «зважує» ці постаті на терезах власного читацького досвіду й відчуття/розуміння міри художнього новаторства. Мені часто доводиться повторювати, що я не прокурор, я дослідник літератури, тому, очевидно, мушу шукати баланс між двома підходами — Євгена Сверстюка (категоричнішим) і Валерія Шевчука (мабуть, об'єктивнішим). Я не можу, не маю права звинувачувати когось із-поміж тієї зоряної когорти

за якісь відступи чи переступи, робити відбір текстів за жорстким принципом: той ситуативно йшов на співпрацю з тоталітарним режимом, той до скону залишався нонконформістом — хоч як би не симпатизувала останнім.

Скажімо, такий епізод: відомо, що Євген Гуцало відмовився підписати лист-протест до офіційних органів із приводу арештів української інтелігенції; але ті, хто йому це пропонував, не врахували тієї обставини, що після трагічної загибелі дружини в нього на руках залишилося двійко малих дітей, за яких він ніс повну відповідальність. А якби Іван Дзюба (до речі, хворий на туберкульоз), не написав того покайного/окаянного листа в слідчому ізоляторі, яким йому дехто дорікав, скільки би втратила українська культура!

Не сидів у таборах Валерій Шевчук (але сидів його рідний брат Анатолій), але ж та безмежна самопожертва, якій він підпорядкував своє життя без відпусток і вихідних, уся міра зробленого ним — хіба не доказ його високого самозречення в ім'я літератури, вільної від цензури й заборон?! Тут, даруйте, дуже проситься фраза: уміймо цінувати талановитих людей і все, ними зроблене. Ми цього ще не навчилися робити — тому, власне, й не маємо досі свого Нобеліанта, тому, очевидно, й завинили в цьому і перед Ліною Костенко, і перед Валерієм Шевчуком...

Зараз я, очевидно, включила би до своєї книжки й Ігоря Калинця, хоча за поетикою він «випадає» з цього канону, а за життєвою позицією, вчинками — якраз і є послідовним шістдесятником. Та й, власне, Василь

Фото наліве Н. Тарнашинської

Стус — цілком особливий, окремішній. Але як без нього?! Саме тому в літературознавчих дослідженнях трапляється поняття «припізнілі шістдесятники», «постшістдесятники» тощо. Уже це свідчить про складність і неоднорідність цього явища. Так само проситься до книжки студія про, умовно кажучи, другий ряд імен, присутніх тією чи тією мірою в цьому явищі чи побіля нього. Очевидно, це справа майбутнього...

♦ **Але ж твори й автори, розміщені в підручниках із літератури, є певним канонем, окресленим літературознавцями, чи не так? Чи шкільна програма з української літератури по творчості шістдесятників є збалансованою?**

Якоюсь мірою так — це відповідь на перше запитання. І про збалансованість шкільної програми, яка час від часу зазнає ревізій, навіть струсів, часом досить дивних, якщо не сказати руйнівних, годі говорити. Але щодо канону шістдесятників у шкільній програмі, я, скажімо, не вносила б до нього Бориса Олійника, котрий був поза тим колом сміливців, хоча спільні теми з шістдесятниками в нього були досить виразні.

Свій власний варіант канону я би назвала пропозиційним, це моя версія-пропозиція (сподіваюся, досить збалансована), вивірена за тими критеріями, яким я довіряю — без претензій на остаточність. Попри це не дуже хотіла би бути жорстким «регулятором» канону — до укладання шкільної програми жодною мірою не причетна: я просто досліджую літературу, пропоную зацікавленим читачам свої розвідки,

а не диктую чи прописую жорсткі правила. А хист укладачів шкільної програми полягає в умінні мудро все те використати в інтересах навчання/виховання школярів і в інтересах самої літератури.

♦ **Напевне, працюючи над книжкою «Українське шістдесятництво» ви все ж виробили для себе певний канон чи користувалися вже усталеним. І перша частина книжки розпочинається саме матеріалами про життя і творчість Ліни Костенко. Яке місце у вашому особистому каноні займає Ліна Василівна?**

Так, це ви добре сказали — про особистий канон... Здається, тут я вже все пояснила, та постать Ліни Костенко є в будь-чиєму каноні. І хоча, може, не з неї починається українське шістдесятництво, якщо розглядати його, як злам свідомості, а таки з Дмитра Павличка, із його відомих рядків із вірша «Коли умер кривавий Торквемада...» — «... здох тиран, але стоїть тюрма!», надрукований 1958 року в збірці «Правда кличе», увесь вісімнадцятитисячний тираж якої було знищено за вказівкою цензури імені КПРС.

Однак саме Ліна Костенко є яскравою представницею того зіркового грона імен, які стали символом національного відродження, а її вірші переписували від руки у тривалі періоди її красномовного видавничого «мовчання». Більше того, її слово стало камертоном суспільного буття, оскільки апелювало до совісті, людської гідності, самоповаги, історичної пам'яті й здатності протистояти неправді, духовному визискуванню, національному приниженню. Узага-

Ліна Костенко є яскравою представницею того зіркового грона імен, які стали символом національного відродження, а її вірші переписували від руки у тривалі періоди її красномовного видавничого «мовчання».

Мій власний канон творився не тільки смаком, сповіданням основоположних критеріїв, а й серцем, емоцією.

лі душею шістдесятництва, його ідеологом по праву називають літературознавця, поета й перекладача Івана Світличного, людину мудру, розважливу, надзвичайно вимогливу до свого доробку, котрий умів згуртовувати однодумців, підтримувати й берегти таланти. Можливо, саме з цієї постаті й варто було би починати книжку — якщо йти за логікою. Я думала над цим... Але тут включається фактор резонансу. Голос Ліни Костенко був більше чутним в українському середовищі. Як і, зрештою, голос Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Івана Драча, Василя Стуса. Така властивість поезії: бути почутою. Звісно, коли в суспільстві є запит на чесне талановите слово. А такий запит був тоді особливо резонансний...

◆ **Ліна Костенко, як й інші шістдесятники, мала справу з кіно, зокрема, з поетичним. Чи кіномистецтво давало більше можливостей для розкриття себе?**

Ви маєте рацію: літературне шістдесятництво реалізовувало себе в спільній аурі української культури з її творчими пошуками в царині живопису, музики і, звичайно ж, кінематографу. У 1960-ті атмосфера поетичного кіно заповонила всю творчу інтелігенцію: згадаймо в цьому контексті культового режисера, «великого українця», «націоналіста» Сергія Параджанова, що створив подиву гідну екранізацію повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», відкривши світові імена Івана Миколайчука, Лариси Кадочникової, оператора Юрія Іллєнка, художника Георгія Якутовича, композитора Мирослава Скорика. І драматичну колізію, пов'язану з прем'єрою цього фільму, коли шістдесятники публічно виявили свою незгоду з арештами української інтелігенції...

І справді, творчість шістдесятників досить кінематографічна, тому це благодатне поле для інтермедіальних студій.

Якщо говорити загально про кіно, то, наприклад, Валерій Шевчук в одному зі своїх інтерв'ю зізнається, що естетика й поетика, яку почали творити в 1960-х роках молоді письменники, значною мірою йшла від неореалізму італійського кіно, адже тоді в Україні демонструвалося чимало фільмів, якими захоплювалися глядачі. Звідси така увага прозаїків-шістдесятників до фактажу, до деталі, фактично домінування поетики реального факту — аби якомога реальніше, достовірніше відтворити життя у формах самого життя. Поезія ж, звісно, це трохи інша «матерія»... А часом вони нерозривні.

Згадаймо, як увірвався в літературу учень Олександра Довженка, тоді вже відомий актор-красень із унікальним акторським темпераментом Микола Вінграновський, котрий, очевидно, міг би зробити приголомшливу кар'єру у світі кіно, адже навчався у ВДІКУ на курсі Довженка разом із відомими режисерами Ларисою Шепітько та Олександром Іоселіані. І він, й Іван Драч у різні періоди свого творчого життя співпрацювали з кіностудією імені О. Довженка в ролі сценаристів, зробивши значний внесок в український кінематограф. Також варто згадати про низку екранізацій творів Валерія Шевчука...

Щодо Ліни Костенко, то, на жаль, її «заручини» з кінематографом виявилися досить драматичними. Вона спробувала свої сили в ролі сценариста тільки один раз, щоправда, у співавторстві з Аркадієм Добровольським: це були 1963—1964 роки. Вони працювали над сценарієм ігрової повнометражної стрічки за назвою «Перевірте свої годинники». Сценарій здобув друге місце на республіканському літературному конкурсі, що автоматично давало право на екранізацію, однак вердикт худради був неспростовним: «занадто естетизований»...

Коли ж сценарій зазнав багатьох цензурних втручань, Ліна Костенко відмовилася ставити під ним своє ім'я. А вже після багатьох переписувань сценарію кінострічка прийшла до глядача 1966 року під назвою «Хто

повернеться — долюбить», а остаточний варіант дописав режисер фільму Леонід Осика. Однак саме той епізод гордої відмови письменниці від цензурованого сценарію став вирішальним в особистій долі Ліни Василівни: тоді вона познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Василем Цвіркуновим, котрий керував київською кіностудією ім. О. Довженка, і прожила з ним довгі роки щасливого подружнього життя. Тож так, творчість шістдесятників досить кінематографічна, тому це благодатне поле для інтермедіальних студій.

◆ **Безумовно, шістдесятники не тільки надихалися творчістю, а й перепрочитували Тараса Шевченка, наново відкривали. Яких цікавих висновків вони дійшли для себе? Як, через призму шістдесятництва, школярам можна подавати творчість «нелюбого» ім Кобзаря?**

Чому нелюбого? Може, швидше «дискредитованого» радянським літературознавством чи нездалим викладанням? А відтак і не прочитаним, чи не відкритим по-справжньому... Тенденція, що, очевидно, перейшла в спадок сучасним учителям... Але згадайте, наскільки було актуалізоване Слово Кобзаря під час Революції Гідності! Згадайте громадянина України вірменського походження Сергія Нігояна з його читанням поеми «Кавказ» Тараса Шевченка! Від багатьох колись російськомовних доводилося чути, що саме рядки з Кобзаря під час Майдану зробили їх україномовними громадянами з усвідомленими національними цінностями.

Хоч як це дивно, але те, що слово Шевченка ми несемо на генетичному рівні, я зрозуміла ще за радянського часу з красномовного випадку нашої родини, який мене, тоді зовсім молоду, дуже вразив. Дядько по чоловікові, фаховий військовий, котрого доля закидала то в Угорщину, то в Казахстан, то деінде, звісно, послуговувався переважно російською і був дуже далеким від літератури, дізнавшись про свій фатальний діагноз, попросив у мене перед

І вчителям, і учням можу сказати: читайте не тільки твори самих шістдесятників, а й спогади — їхні і їх сучасників, видані книжки їхніх листів — їх за роки незалежності з'явилося дуже багато.

З цього відкриється вам світ справжніх романтиків, нонконформістів, істинних Дон Кіхотів (а попри весь цинізм новітнього часу донкіхотство завжди буде в ціні), людей талановитих, цілеспрямованих, чесних, відданих, котрі цінували совість, справедливість, уміли дружити, любити, допомагати одне одному, мріяти й бачити рідну Україну вільною і щасливою.

Навчитися в них можна вмінню бути й залишатися самими собою, не піддаватися будь-яким кон'юнктурам, цензурам... А ще — поколіннєвій солідаризованості, згуртованості, відповідальності за долю своєї країни, почуттю національної та особистісної гідності, а також тій культурі спілкування, підтримки й взаємодопомоги, яка панувала в цьому середовищі.

Шістдесятники якраз і відчищали творчість Шевченка від ідеологічних інтерпретацій — тому літературознавчі праці Івана Світличного, Михайлини Коцюбинської, Євгена Сверстюка дуже показові в цьому плані. І їх, звісно, повинні читати вчителі. А учням на уроках варто читати поезії про Шевченка Ліни Костенко, Василя Стуса, Івана Драча, Ірини Жиленко та інших. Адже краще, ніж вони, не скажеш про цього велетня духу.

кончиною томик Шевченка... Тоді я зрозуміла, що Шевченко для українців — на рівні генетики. Його слово треба вміти чути серцем... І запобігти душевній глухоті, виховати чутливість до Слова може хіба школа...

Звісно, шістдесятники чули Шевченка серцем. Більше того, вони намагалися зберегти ту тяглість поколінь, без якої не може утвердитися нація. Саме шістдесятники намагалися «перепрочитати» радянське шевченкознавство: Михайлина Коцюбинська, Іван Світличний, Євген Сверстюк. До речі, саме теза Михайлини Коцюбинської «Шевченко — поет сучасний» винесена в назву цієї книжки: мені заімпонувало, як ця дослідниця ще в 1960-х роках намагалася довести, скажемо так, «вічну сучасність» Шевченка, показати його «всечасність», його симультанність (позачасовість) — недаремно ж і книжка Євгена Сверстюка називається «Шевченко понад часом» (2011). І життя повсякчас доводить актуальність Шевченкового слова!

Але я жодною мірою не хочу образити педагогів. Нещодавно виступала перед учителями в Національному музеї літератури України з його унікальними архівними матеріалами. Це був спільно проведений День Симоненка. Бачила справжнє зацікавлення життям і творчістю цього шістдесятника й щире перейняття учасників цього заходу тією епохою. Отже, шістдесятництво ще відкриватиметься знову й знову новими своїми гранями і старшим, і молодшим українцям, щоб не тільки ознайомити їх із історією, а й надихатися цими іменами.

◆ Ґрунтовно досліджуючи творчість шістдесятників із різних аспектів, про кого вам було найскладніше писати і чому?

Усі тексти писалися в різний час і, мабуть, із різним настроєм. Я взагалі людина внутрішньо досить емоційна, якщо моя емоція не «відкривається» на творчість якогось письменника, то й робота не піде... Про багатьох, зізнаюся, писати було легко, бо з багатьма я часто спілкувалася особисто — це і Валерій Шевчук, і Євген Сверстюк, і Михайлина Коцюбинська, й Іван Дзюба, і Ліна Костенко, й Ірина Жиленко. Хоча, якщо озирнутися назад...

Пригадую, одного літа я кілька місяців поспіль читала лише Василя Стуса — щоб написати розвідку до другого видання моєї книжки. Зізнаюся, це було психологічно важке літо, бо поезія Стуса, попри все, несе певний заряд фаталізму, і в цьому контексті напередвизначеності долі поета світового рівня насправді важко перебувати тривалий час. Хоча на пряме запитання, чи був Стус фаталістом, я не можу відповісти однозначно, але й вагати його пророчого (щодо себе) слова не можна позбутися. Тобто це було важко психологічно: відчувати, що поет наче накликав на себе біду. Насправді ж, як дослідниця, я можу сказати, що він просто не ухилився від свого Богом визначеного шляху.

Складніше було підступитися, скажімо, до творчості Євгена Гуцала й Володимира Дрозда. Обоє звісно, теж знала, але спілкувалася мало. Коли працювала в «Літературній Україні», до редакції часто приходив Євген Гуцало і я не раз пропонувала:

Зображення з: freepik.com

давайте зробимо інтерв'ю, на що чула незмінне «Ще встигнемо!». На жаль, не встигли. Та причина не в цьому: обоє ж не були ні дисидентами, ні навіть просто викличними шістдесятниками — за них говорили не вчинки, а хіба їхня творчість. Але ж без їхньої творчості неможливо уявити собі творчість шістдесятників як цілісного явища з художньо-естетичного погляду: її поетику визначають тексти найталановитіших авторів.

Тобто звичайна емоція тут уже не спрацьовувала: треба було вмикати рацію. Тож я поставила собі за мету розібратися, чим же насправді була їхня творчість, як ламала (і чи зламала) їх тоталітарна система, які насправді меседжі, кажучи нинішньою мовою, несли їхні твори, які також зазнавали цензурних утисків і заборон — і це теж не зайве нагадати. І, може, головне: чим вони можуть бути для нас цікавими й корисними. Саме так, адже людство потребує повсякчасного повернення до загальнолюдських цінностей, і якщо сьогодні людина не є основною цінністю суспільного розвитку, це зовсім не означає, що так буде й завтра.

Правда, довго не могла взятися за написання розвідки про Івана Драча, хоча цілком усвідомлювала його місце в українській літературі загалом і в шістдесятництві зокрема. При всьому розумінні його неординарного, феєричного таланту мені заважали якісь особливості його вдачі чи особливості його особистісного вибору, коли цей вибір стояв між творчим самозреченням і спокусами цього зважливого світу...

Тільки з такої сув'язі імен, постатей, творів і вимальовується загальна картина українського шістдесятництва — явища цілком унікального, яке хоч і було свівзвучне світовим процесам того часу, але заявило про себе як цілком своєрідне, національно заангажоване, відмінне від, скажімо, російського шістдесятництва.

Але я завжди «працювала над собою» в тому плані, що якісь мої суб'єктивні враження чи застороги не повинні заступати всього сукупного позитиву (якщо так можна сказати) в чомусь, може, суперечливої чи не завжди послідовної у своєму виборі постаті. До того ж моя теза про різні психотипи людей із різним ступенем інстинкту самозбереження, закладеного, очевидно, генетикою (що пояснює те, що всі не можуть зробити однакового вибору перед лицем смерті) залишається актуальною й нині. Бо як інакше врівноважити, з одного боку, постать Стуса, а з іншого — Дрозда чи Гуцала? Але Дрозд відбув свою далекосхідну службу в армії й психіатричну лікарню, а Гуцало мав інші випробування, родинні зобов'язання й інші нелегкі прозріння.

◆ **Як би ви пояснили учням важливість вивчення творчості шістдесятників, їхня унікальність і чого від них можна навчитися?**

По-перше, творчість шістдесятників уже займає незаперечне місце в історії української літератури, а саме явище шістдесятництва загалом у його формі дисидентства — в історії України й національно-визвольних змагань. І це не можна спростувати ніколи й нічим. Щоб зрозуміти саме явище шістдесятництва, так би мовити, «зсередини», треба знати сюжети, колізії, деталі, події, учинки, розуміти мотивацію, порухи, міру переживання драм і трагедій — тоді тільки тексти цих людей «оживатимуть» на ваших очах, наповнюватимуться особливим змістом.

Тому йдіть до Музею шістдесятництва, до Національного музею літератури України, де зберігаються унікальні експонати, де кожен із них «дихає» тим часом, коли поняття честі, совісті, справедливості, свободи були вищими від будь-яких матеріальних вигод і навіть життя — і вам відкриється багато цікавого й пізнавального. До цього можу додати, що багато що з того, що посіяли в нашій свідомості шістдесятники (нонконформізм, сміливість, почуття гідності тощо), проявилось під час обох Майданів. Власне, Революція Гідності — тож це також про них, шістдесятників...